

СЕКЦІЯ 1 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ НА ВІДНОСИНИ В БІЗНЕСІ

INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY ON RELATIONS IN BUSINESS

У статті приділено увагу такому важливому поняттю, як психологічні відносини в бізнесі, що в умовах сьогодення набуває все більшої актуальності. Дослідження мало на меті проведення аналізу розуміння впливу психологічних характеристик особистості як суб'єкта спільної соціальної життєдіяльності на відносини в бізнесі, а також визначення класифікації таких відносин, аналіз кожного виду.

Проаналізовано низку загальноживаних при психологічному аналізі класифікацій відносин, які можуть будуватися на основі трьох сутнісних компонентів відносин: когнітивному, емоційному й мотиваційно-поведінковому.

Зроблено висновок, що психологічні відносини розглядаються як соціально-психологічні характеристики суб'єктів різних видів життєдіяльності, що являють собою емоційно забарвлені уявлення й оцінки, об'єктами яких є зовнішні умови життєдіяльності й активності суб'єкта, характеристики самої активності та її суб'єктів, представники різних соціальних груп, із якими вони (суб'єкти відносин) пов'язані різними видами взаємодії. Психологічні відносини являють собою динамічні характеристики індивідуальної та групової свідомості суб'єктів, у яких представлений часовий континуум зміни умов і характеру активності та які самі характеризуються поєднанням стійкості й мінливості в часі у зв'язку із соціальними змінами, що відбуваються. Простір психологічних відносин особистості включає психологічне ставлення до різних об'єктів і явищ навколишнього світу, до інших людей, із якими особистість пов'язана тими чи іншими видами взаємодії, ставлення до самого себе. Концепція психологічних відносин індивідуальних і групових суб'єктів спільної життєдіяльності дає змогу розглядати й досліджувати психологічні відносини людини, що є онтологічно єдиним носієм (суб'єктом) цих відносин, на різних рівнях. На внутрішньоособистіному рівні вони розглядаються як психологічні відносини конкретної особистості, індивідуального суб'єкта відносин. На міжособистісному рівні вони розглядаються як відносини між особистостями, що характеризуються схожістю або відмінностями їхніх психологічних відносин. На міжгруповому рівні вони розглядаються як відносини між особистостями як представниками різних соціальних груп, які відрізняються, у тому числі й психологічне ставлення до значних сторін спільної життєдіяльності.

Ключові слова: особистість, бізнесмен, психологічні відносини, поведінка, когні-

тивний компонент, емоційний компонент, вольовий компонент.

The article focuses on such an important concept as psychological relations in business, in today's conditions is becoming increasingly important. The study aimed to analyze the understanding of the impact of psychological characteristics of the individual as a subject of joint social life on business relationships, as well as to determine the classification of such relationships, the analysis of each species.

A number of classifications of relations commonly used in psychological analysis are analyzed, which can be built on the basis of three essential components of the relationship: cognitive, emotional and motivational-behavioral.

It is concluded that psychological relations are considered as socio-psychological characteristics of subjects of different types of life, representing emotionally colored ideas and assessments, the objects of which are the external conditions of life and activity of the subject, the characteristics of the activity and its subjects, representatives of different social groups with which they (subjects of relations) are connected by different types of interaction. Psychological relations are dynamic characteristics of individual and group consciousness of subjects, which presents a time continuum of changes in the conditions and nature of activity and which themselves are characterized by a combination of stability and variability over time due to social changes. The space of psychological relations of the individual includes psychological relations to various objects and phenomena of the surrounding world, to other people with whom the personality is connected by certain types of interaction, attitude to himself. The concept of psychological relations of individual and group subjects of joint life allows to consider and investigate psychological relations of the person who is ontologically the only carrier (subject) of these relations, at various levels. At the intrapersonal level, they are considered as psychological relations of a particular individual, an individual subject of relations. At the interpersonal level, they are seen as relationships between individuals characterized by similarities or differences in their psychological relationships. At the intergroup level, they are seen as relationships between individuals as representatives of different social groups, which differ, including their psychological relationship to significant aspects of joint life.

Key words: personality, businessman, psychological relations, behavior, cognitive component, emotional component, volitional component.

УДК 159.923.5
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.1>

Адамова О.С.

к.юрид.н.,
доцент кафедри соціології та психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Психологічні відносини – це феномени або характеристики свідомості особистості або, якщо говорити більш точно, усвідомлювані психічні явища. Разом із тим поряд із усвідомленим, відрефлексованим у свідомості суб'єкта змістом зв'язків з об'єктами навколишнього світу психологічні відносини включають більшою чи меншою мірою слабо або неадекватно усвідомлювані прояви. Психологічні відносини – це особливі стани свідомості, які передують реальній поведінці особистості й висловлюють готовність до цієї поведінки (у чому виражається поведінкова сторона відносин). Вони включають поряд із готовністю до певної поведінки когнітивний аспект, що виражається в знанні про об'єкти відносин, й емоційний аспект, що виражається в емоційних переживаннях і в емоційно забарвленій оцінці об'єктів відносин.

Відносини особистості мають виборчий характер, який проявляється в її виборчій спрямованості (інтенції) на об'єкти відносин і поведінці особистості щодо них. Відносини (ставлення) особистості до навколишньої дійсності організуються в складну стійку структуру, змістовні особливості якої є найважливішими характеристиками психологічного складу особистості – її спрямованості. Важливою особливістю психологічних відносин є їхня обумовленість попереднім життєвим досвідом особистості й тими об'єктивними зв'язками, які складаються в неї з об'єктами відносин і суб'єктивним відображенням яких є психологічні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією темою займалися такі автори, як Ю. Альошина, А. Баканова, М. Білецька, А. Бодальов, В. Бодров, М. Боуен, Г. Вайзер, А. Варга, Ф. Василюк, Л. Верстелле, А. Волкова, Л. Гозман, Л. Гордон, А. Леонтьев, Б. Ломов, В. Лосенко, А. Лоуен, А. Маслоу, А. Махнач, С. Смирнов, Е. Солдатова, Є. Суботський та ін.

Постановка завдання. Отже, метою дослідження є визначення основних характеристик психологічних відносин особистості та їх класифікація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обумовленість життєдіяльності особистості та її суб'єктивних психологічних відносин включеністю в ті чи інші групи підкреслюють провідні психологи. При соціально-психологічному дослідженні особистості, зазначає Є.В. Шорохова, група й особистість видаються єдиними, нерозривними. Вони, по суті, виступають як різні рівні соціально-психологічного дослідження. «У кінцевому підсумку немає ніякої соціальної психології, яка б не була психологією особистостей, які перебувають у певних відносинах: людина завжди виступає як член тієї чи іншої групи,

бере участь у її житті й роботі, проявляється в суспільстві як член такої групи» [1, с. 67]. Б.Ф. Ломов зазначає, що особистість у розвитку включається в багато як великих, так і малих спільностей людей. Участь у житті цих спільнот формує в неї певні суб'єктивні відносини як до тієї спільності, у яку вона включена, так і до інших спільнот [2, с. 328].

При такому розумінні психологічні відносини особистості як суб'єкта спільної соціальної життєдіяльності, зберігаючи свій статус явищ індивідуальної свідомості, онтологічно цілісним суб'єктом якого є особистість як соціальний індивід, водночас розкриваються як носії соціальних явищ: цінностей, норм, оцінок, соціальних зв'язків, які формуються, відтворюються й змінюються не інакше як у процесі спільної життєдіяльності особистостей як соціальних суб'єктів психологічних відносин. Тим самим знімається традиційна дихотомія розгляду психологічних і суспільних відносин, при якій суб'єктивні психологічні відносини особистості протиставляються об'єктивним соціальним відносинам, які мають об'єктивний характер і суб'єктами яких є не особистості, а соціальні групи.

У рамках цієї концепції психологічні відносини розглядаються як соціально-психологічні характеристики суб'єктів різних видів життєдіяльності, що являють собою емоційно забарвлені уявлення й оцінки, об'єктами яких є зовнішні умови життєдіяльності та активності суб'єкта, характеристики самої активності та її суб'єктів, представники різних соціальних груп, із якими вони (суб'єкти відносин) пов'язані різними видами взаємодії. Психологічні відносини являють собою динамічні характеристики індивідуальної та групової свідомості суб'єктів, у яких представлений часовий континуум зміни умов і характеру активності та які самі характеризуються поєднанням стійкості й мінливості в часі у зв'язку із соціальними змінами. Простір психологічних відносин особистості включає психологічне ставлення до різних об'єктів і явищ навколишнього світу, до інших людей, з якими особистість пов'язана тими чи іншими видами взаємодії, ставлення до самого себе. У структурі психологічних відносин індивідуальних і групових суб'єктів спільної життєдіяльності представлені пізнавальний, емоційний, ціннісний (оціночний) і поведінковий компоненти [3, с. 172].

Поведінка людей у міжособистісних відносинах задається не тільки емоційним ставленням один до одного, а і їхніми соціальними уявленнями про відносини (про дружбу, кохання тощо), які набуваються в процесі пізнання навколишнього світу й виступають як один із регуляторів соціальної поведінки людини. Соціальні уявлення про ті чи інші відносини містять інформацію про те, як повинні розвива-

тися ці відносини, яким повинен бути партнер (його якості, стиль поведінки). Каналами трансляції інформації соціальних уявлень є засоби масової інформації, малі групи, традиції тощо, тому часто вона виражена в стереотипах [4]. Звичайно, не можна говорити про те, що поведінка людей визначається їхніми соціальними уявленнями тільки минулого досвіду, але, як зазначав В.Н. М'ясищев, «стереотипи можна розглядати як функціональний момент людських взаємин» [5, с. 117].

Основними функціями, які виконують відносини в життєдіяльності індивідуальних і групових суб'єктів, є такі. Психологічні відносини суб'єктів є суб'єктивним психічним відображенням зовнішніх умов життєдіяльності й тих об'єктивних соціальних зв'язків, які складаються в суб'єктів з різними сторонами навколишнього світу. Психологічні відносини є не просто результатом, наслідком зміни зовнішніх умов життєдіяльності суб'єкта, а й виконують функцію самовизначення суб'єкта в цих умовах, яка виражається в усвідомлюваній, виборчій, активній позиції суб'єкта в умовах його життєдіяльності, що змінюються. Психологічні відносини виконують функцію внутрішньої регуляції соціальної поведінки суб'єкта й інших видів його активності, що виражаються передусім у різних вчинках, які є результатом свідомого вибору, що робить суб'єкт. Соціально-інтеграційна функція психологічних відносин проявляється в психологічній спільності соціальних груп, що формується на основі подібності психологічних відносин їхніх представників. Наявність такої психологічної спільності представників тих чи інших соціальних груп та усвідомлення ними своєї належності до цих груп, внутрішньогрупової спільності, подібності й водночас їх відмінності від інших груп дає змогу розглядати ці соціальні групи як групові суб'єкти психологічних відносин. Відносини всередині соціальних груп при цьому можуть розглядатися як міжособистісні внутрішньогрупові відносини, а відносини, що складаються між представниками різних груп, – як міжгрупові соціально-психологічні відносини.

Концепція психологічних відносин індивідуальних і групових суб'єктів спільної життєдіяльності дає змогу розглядати й досліджувати психологічні відносини людини, що є онтологічно єдиним носієм (суб'єктом) цих відносин, на різних рівнях. На внутрішньоособистісному рівні вони розглядаються як психологічні відносини конкретної особистості, індивідуального суб'єкта відносин. На міжособистісному рівні вони розглядаються як відносини між особистостями, що характеризуються схожістю або відмінностями їхніх психологічних відносин. На міжгруповому рівні вони розглядаються як відносини між особистостями як представниками різних соціальних груп, які

відрізняються в тому числі їхніми психологічними відносинами до значних сторін спільної життєдіяльності [3, с. 173].

Особливостями міжособистісних відносин є обов'язково персоніфікований контакт, тривалість і стійкість контактів, які засновані на почуттях як стійкому емоційному ставленні однієї людини до іншої. Ядром відносин є свідомі зусилля партнерів, спрямовані на порозуміння, а почуття, що виражаються в діях і вчинках, задають зміст відносин. Основними структурними компонентами міжособистісних відносин є такі: дієва, емоційна, оцінна; поведінкова, афективна й когнітивна, поведінкова, афективна, гностична. Поведінковий або дієвий компонент передбачає дії та вчинки, виявляється в стилі взаємодії, особливостях комунікації. Емоційний компонент виражається в емоційних переживаннях, міжособистісній привабливості. Оціночний (або когнітивний) бере участь у процесі соціального сприйняття й виражається в соціальних стереотипах, уявленнях. До параметрів, що задають зміст відносин, зараховують таке: ступінь психологічної близькості, валентність відносин, позицію партнерів, ступінь знайомства [6, с. 132].

Існує низка загальнозживаних при психологічному аналізі класифікацій відносин. Такі класифікації можуть будуватися на основі трьох сутнісних компонентів відносини: когнітивному, емоційному й мотиваційно-поведінковому. Хоча всі ці компоненти утворюють нерозривну єдність і взаємопов'язані, з метою аналізу можна навести класифікацію, засновану на кожному з компонентів.

І. Класифікація відносин – когнітивний компонент.

Відносини особистості є відносинами до всієї майбутньої й пізваної дійсності. При аналізі змісту відносин їх можна диференціювати рівно настільки, наскільки аналіз диференціює дійсність, навколишню до особистості, на окремі її елементи. Кожне відношення, що виділяється при психологічному аналізі цілісної особистості, спрямоване на певний елемент дійсності. Саме в цьому сенсі можна говорити про відносини, пов'язані з окремими людьми, об'єктами, подіями, а також, у свою чергу, з їхніми окремими якостями, властивостями, сторонами. Наскільки при конкретному психологічному аналізі доцільно розчленовувати майбутню особистості дійсність, настільки доцільно розчленовувати ці відносини. Відповідно класифіковані відносини розрізняються ступенем узагальненості. Поряд із відносинами до одиничних об'єктів можуть бути зараховані відносини до більш-менш загального класу об'єктів (наприклад, відношення (ставлення) до конкретних індивідів – ставлення до чоловіків, жінок, дітей тощо – ставлення до людей загалом). Поряд із відносинами до

цілого можна виділяти відносини до частини цього цілого (ставлення до сім'ї – ставлення до матері, батька, дружини, чоловіка, дітей тощо). В.Н. М'ясищев писав: «Особистість характеризується передусім як система відносин людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему відносин можна дробити на нескінченну кількість відносин особистості до різних предметів дійсності, але, як би в цьому сенсі ці відносини часткові були, кожні з них завжди залишається особистісним» [7, с. 34].

Не можна дати вичерпну класифікацію відносин до дійсності, також як неможливо досить повно класифікувати саму дійсність. Однак психологічний аналіз показує, що можуть бути виділені найбільш істотні класи відносин:

1) відношення (ставлення) до суб'єкта:

- ставлення до себе. У системі відносин людини особливе місце посідає її ставлення до самої себе. Ставлення до себе, у свою чергу, є системним. При психологічному аналізі в ставленні до себе можуть бути виділені такі відносини, як ставлення до свого фізичного та психічного стану (самопочуття, настрої, працездатність, рівень уваги тощо), до своїх здібностей, до характеру, до виконуваних соціальних ролей, до особистісного й соціального статусу тощо. Ставлення до себе може диференціюватися настільки, наскільки людина в процесі рефлексії в стані диференціювати свою особистість та оцінювати своє місце серед інших людей, у просторі цінностей, прийнятих у суспільстві, у її референтній групі й поділених нею особисто. Однією з інтегральних характеристик ставлення до себе є самооцінка. Людина оцінює своє становище в системі прийнятих нею особистісних цінностей, відповідно до ступеня відповідності своїм ідеалам, до яких вона прагне, з одного боку, і того, що людина відкидає – з іншого. Така самооцінка формується на основі прийнятих людиною етичних, естетичних правових та інших громадських критеріїв вчинків, поведінки й життєдіяльності людей. Шляхом зіставлення із цими критеріями людина визначає ступінь нормативності різних проявів своєї особистості;

- ставлення до інших (конкретних) людей: до сім'ї й найближчих родичів (мати, батько, брати, сестри, чоловік, дружина, діти); до найближчого оточення поза сім'єю (друзі, знайомі, сусіди та ін.); до оточуючих на роботі (співробітники, начальство, підлеглі, адміністрація та ін.); до оточення при інших формах соціального функціонування (шкільні вчителі дітей, лікарі, продавці та ін.). Щодо кожного з конкретних людей справедливим є те, що було вже сказано щодо самого себе. Так, у ставленні до іншої людини при психологічному аналізі можна виділити ставлення до різних сторін і проявів цієї людини. При цьому найістотніше значення має те, що ставлення

однієї людини до іншої є суб'єктно-суб'єктивним і являє собою взаємини. Тому моє ставлення до іншої людини багато в чому детермінується її ставленням до мене;

- ставлення до соціальних груп, колективів, спільнот: професійних; соціальних; політичних; вікових; територіальних; етнічних тощо. Ці відносини є узагальненими відносинами;

- ставлення до живого світу. Сюди можна зарахувати як ставлення до окремих представників живої природи, так і ставлення до окремих порід, видів і живої природи загалом;

2) ставлення (ставлення) до об'єктів:

- ставлення до оточуючих людину конкретних та узагальнених, природних і штучно споруджених конструкцій, наприклад, до їжі, до предметів домашнього ужитку, до одягу, до оселі, до транспорту, до району проживання тощо. Важливо нагадати, що ставлення до будь-якого предмета є ставленням до його суті, його змісту;

- ставлення до подій. Сюди можна зарахувати передусім ставлення до подій у власному житті й житті інших конкретних людей. Ставлення до подій включають ставлення до подій у живій природі (квітіння рослин, переліт птахів, вимирання видів тварин тощо) і подій у неживій природі (технічні катастрофи, землетруси, зміни клімату тощо);

- ставлення до окремих конкретних подій у власному житті: закінчення школи, народження дитини, смерть близької людини, переїзд в інший будинок або місто, вихід на пенсію, конфлікт тощо;

- ставлення до узагальнених подій у власному житті й житті інших людей. Важливим принципом узагальнення подій при аналізі системи відносин є характер функціонування людей. На підставі цього принципу виділяються ставлення до видів фізіологічного функціонування (відносини, пов'язані з харчуванням, сном, сексуальною сферою тощо) і до видів соціального функціонування (праця, навчання, спілкування, виконання домашніх обов'язків, самоосвіта, відправлення релігійних обрядів, суспільно-політична діяльність тощо). При цьому варто мати на увазі, що будь-яке функціонування особистості здійснюється людиною в процесі психічної діяльності, у цьому сенсі відносини можуть підрозділятися, зокрема, за видами та характеристиками цієї діяльності, умовами, у яких вона здійснюється. Звідси впливає виділення відносин особистості до умов функціонування: умови трудової діяльності; умови навчання; житлово-побутові умови; матеріальні умови тощо. Іншим часто використовуваним принципом узагальнення подій є тимчасовий принцип. На його основі виділяється ставлення до минулого, сьогодення, майбутнього. Цей принцип може бути деталізований стосовно конкретних періодів часу (дитинство, навчання в школі, період хвороби, пенсійний період тощо).

Можуть бути й інші критерії узагальнення подій і поєднання цих критеріїв. Усі перераховані принципи можуть бути поширені й на ставлення до подій у житті не конкретних людей, а соціальних груп, колективів, спільнот (конкретна історична подія в житті держави, безробіття, напрями в мистецтві тощо).

Класифікації відносин на основі когнітивного компонента до різних елементів дійсності, виконані при психологічному аналізі відносин, є найбільш поширеними. Водночас вони, звичайно, не вичерпують усього різноманіття можливих класифікацій того ж роду. Кожна така класифікація повинна бути виправдана метою й умовами психологічного дослідження [8, с. 25–30].

II. Класифікація відносин – емоційний компонент.

Емоційний компонент може бути охарактеризований і класифікований так, як можуть бути охарактеризовані й класифіковані емоції, почуття. При цьому використовуються ті чи інші сучасні їх класифікації, обрані залежно від цілей, що стоять перед дослідженням. До найбільш істотних таких класифікацій належить розподіл відносин за загальною спрямованістю їхнього емоційного компонента – на позитивні, нейтральні, негативні й позитивно-негативні (суперечливі). Емоційна сторона відносин може бути охарактеризована за допомогою всіх наявних понять, які використовуються для опису всієї повноти емоційної й чуттєвої життя людини [8, с. 30–31].

III. Класифікація відносин – мотиваційно-поведінковий (вольовий) компонент.

Розкриваючи психологічний сенс цього компонента відносин, В.Н. М'ясищев визначив його як джерело суб'єктивної активності й залучав для його смислового розкриття такі психологічні категорії, як мотив, увага, воля. Відповідно до цього, відношення можуть бути класифіковані на основі характеристик цих психологічних понять. До такого роду класифікацій може належати поділ відносин на ініціативні – неініціативні, уважні – неуважні, вольові – невольові, активні – пасивні, нав'язні – ненав'язні, залежні – незалежні, конформні – неконформні тощо [8, с. 31]. Загалом можна відзначити, що класифікації відносин, що ґрунтуються на мотиваційно-поведінковому компоненті, ще недостатньо розроблені.

Висновки з проведеного дослідження.

Психологічні відносини розглядаються як соціально-психологічні характеристики суб'єктів різних видів життєдіяльності, що являють собою емоційно забарвлені уявлення й оцінки, об'єктами яких є зовнішні умови життєдіяльності та активності суб'єкта, характеристики самої активності та її суб'єктів, представники різних соціальних груп, з якими вони (суб'єкти відносин) пов'язані різними видами взаємодії. Психологічні відносини являють собою дина-

мічні характеристики індивідуальної та групової свідомості суб'єктів, у яких представлений часовий континуум зміни умов і характеру активності та які самі характеризуються поєднанням стійкості й мінливості в часі у зв'язку із соціальними змінами, що відбуваються. Простір психологічних відносин особистості включає психологічне ставлення до різних об'єктів і явищ навколишнього світу, до інших людей, із якими особистість пов'язана тими чи іншими видами взаємодії, ставлення до самого себе. Концепція психологічних відносин індивідуальних і групових суб'єктів спільної життєдіяльності дає змогу розглядати й досліджувати психологічні відносини людини, яка є онтологічно єдиним носієм (суб'єктом) цих відносин, на різних рівнях. На внутрішньоособистинному рівні вони розглядаються як психологічні відносини конкретної особистості, індивідуального суб'єкта відносин. На міжособистинному рівні вони розглядаються як відносини між особистостями, що характеризуються схожістю або відмінностями їхніх психологічних відносин. На міжгруповому рівні вони розглядаються як відносини між особистостями як представниками різних соціальних груп, які відрізняються в тому числі їхніми психологічними ставленнями до значних сторін спільної життєдіяльності. Існує низка загальноживаних при психологічному аналізі класифікацій відносин. Такі класифікації можуть будуватися на основі трьох сутнісних компонентів відносин: когнітивному, емоційному й мотиваційно-поведінковому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шорохова Е.В. Социально-психологическое понимание личности. *Методологические проблемы социальной психологии* / отв. ред. Е.В. Шорохова. Москва : Наука, 1975. С. 63–72.
2. Ломов Б.Ф. *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва : Наука, 1984. 444 с.
3. Позняков В.П. Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности. *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 1. С. 167–174.
4. Нудель Е.Л. Психологический аспект интимно-личностных отношений молодежи. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии* : сб. ст. по матер. XXI Междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск : СибАК, 2012. Часть II. URL: <https://sibac.info/conf/pedagog/xxi/29783>.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений / под ред. А.А. Бодалева. Москва : Институт практической психологии ; Воронеж, 1995. 356 с.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погорьша В.М. *Межличностное общение* : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 544 с.
7. Мясищев В.Н. Понятие личности и его значение для медицины. *Методологические проблемы психоневрологии*. Ленинград, 1966. С. 25–55.
8. Иовлев Б.В., Карпова Э.Б. Психология отношений. Концепция В.Н. Мясищева и медицинская психология. Санкт-Петербург : Сенсор, 1999. 76 с.